

IVAN JAKUBEC
JAN ŠTEMBERK

CESTOVNÍ RUCH POD DOHLEDEM TŘETÍ ŘÍŠE

KAROLINUM

Cestovní ruch pod dohledem třetí říše

Ivan Jakubec
Jan Štemberk

Recenzovali: prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D.
doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Monografie vznikla v rámci realizace grantového projektu GAČR č. 16-07164S „Pod dohledem třetí říše. Cestovní ruch v letech 1939 až 1945“.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Dita Křišťanová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
© Ivan Jakubec, Jan Štemberk, 2018

ISBN 978-80-246-4127-0
ISBN 978-80-246-4170-6 (pdf)
ISBN 978-80-246-4171-3 (mobi)
ISBN 978-80-246-4172-0 (epub)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod	7
Bibliograficko-metodologická poznámka	10
Politika cestovního ruchu	16
Organizace cestovního ruchu v českém pohraničí	33
Organizace cestovního ruchu v protektorátu	43
Ústřední svaz pro cizinecký ruch	46
Hospodářské skupiny	49
Cizinecké svazy	53
Radost ze života	57
Ostatní instituce	62
Slovensko	65
Předpoklady účasti na cestovním ruchu	68
Volný čas	68
Židovské obyvatelstvo	70
Administrativní limity cestování za hranice	76
Právně-legislativní rovina	77
Devizové prostředky	83
Uzavřené oblasti	85
Pohraniční pásma	85
Vojenské oblasti	86
Brdy	87
Ochrana přírody a krajiny	89
Omezování cestovního ruchu	91
Ubytovací a stravovací služby	106
Doprava	136
Železniční doprava	136
Silniční doprava	151
Hromadná doprava	154
Individuální doprava	156
Jízdní kola	160

Ostatní doprava	161
Cestovní kanceláře	163
Čedok	165

Domácí cestovní ruch	169
Organizované rekreační pobyty	173
Rekreace dětí a mládeže	174
Heydrichův dovolenkový odkaz	179
Turistika	182
Organizační struktura	198
Tramping a camping	207
Letní byty	209
Lázně	214

Zahraniční cestovní ruch	217
Výjezdový cestovní ruch	217
Říše	217
Slovensko	234
Ostatní státy	247
Příjezdový cestovní ruch	248
Organizované pobyty dětí a mládeže	260
Letní tábory pro děti krajanů	260
Pobyty dětí a mládeže z říše	262
Propagace protektorátu v říši a zahraničí	266
Vějička budoucnosti cestovního ruchu v protektorátu v rámci říše	271

Závěr	274

Seznam zkratk	280
Prameny a literatura	282
Seznam vyobrazení	294
Summary	296
Jmenný rejstřík	303
Rejstřík institucí a správních oblastí	305

ÚVOD

Cestovní ruch a druhá světová válka, toto spojení na první pohled může znít nepředstavitelně. Cestování pro potěšení a zábavu, jak je cestovní ruch běžně vnímán, v době nejtragičtějšího konfliktu v dějinách lidstva. Ze zjednodušeného pohledu by se mohlo zdát, že cestovní ruch nelze v období války zkoumat, protože vlastně ani nebyl a nebyla na to vhodná doba. Při hlubším sledování zjistíme, že i v tomto „temném“ období cestovní ruch nezanikl a naopak se i v určitých formách dále rozvíjel. Podle názoru autorů je nutné tuto zjednodušenou představu revidovat, neboť nerespektuje život a potřeby lidských bytostí. O to se snaží předložená monografie. I v dobách zuřících bojů na všech frontách stále lidé žili své běžné životy více či méně zasažené válkou. Cestovní ruch (turismus) začal nabývat na významu jako společenský, ekonomický, politický i kulturní fenomén v meziválečném období v celé Evropě a Československo a Německo rozhodně nepředstavovaly nějakou výjimku. Jak uvádí přední německý historik cestovního ruchu Hasso Spode, „dovolená se stala průmyslově produkováným spotřebním zbožím masové kultury“.¹

Cestovní ruch je definován jako dočasná změna místa pobytu, která v domácím cestovním ruchu nepřekračuje šest měsíců a v mezinárodním cestovním ruchu jeden rok, která je dobrovolná a nesleduje výdělečné účely. Z této definice vyplývá, že předmětem zájmu nejsou cesty, které měly pracovní účel (cesty za prací do říše, nucené práce), a ani cesty, které nesplňovaly časový limit a chyběl též znak dobrovolnosti (deportace Židů do sběrných a koncentračních táborů).

Vyhlášení protektorátu Čechy a Morava se dotklo všech oblastí, cestovní ruch nevyjímaje. Martin Bormann, osobní tajemník Hitlerovy kanceláře, si zaznamenal dne 16. července 1941 Hitlerovy principy okupační politiky: ovládnout (beherrschen), spravovat (verwalten) a vykořisťovat (ausbeuten).²

---

1 „Der Urlaub wurde ein industriell produziertes Konsumgut der Massenkultur.“ H. Spode, *Wie die Deutschen „Reiseweltmeister“ wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte*, Erfurt 2003, s. 129; k tomu též, *Arbeiterurlaub im Dritten Reich*, in: C. Sachse – T. Siegel – H. Spode – W. Spohn, *Angst, Belohnung, Zucht und Ordnung. Herrschaftsmechanismen im Nationalsozialismus*, Opladen 1982, s. 274–328.

2 W. Benz, *Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluß*, in: W. Benz – J. Houwink ten Cate – G. Otto, *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa*, Berlin 1998, s. 13.

Protektorát byl Wolfgangem Benzem označen jako „vedlejší země Německé říše“ s podobnou civilní správou jako Dánsko, Norsko, Nizozemsko, Generální gouvernement a komisariát Ostland či Ukraine.⁴ Naopak Rakousko (vyjma Dolního Štýrska s šéfem civilní správy) bylo stejně jako Sudety formálně anektováno.⁵ Systém říšských žup bývá označován za typ satrapie.⁶

Monografie svým zaměřením i názvem navazuje na výzkum dějin cestovního ruchu v meziválečném Československu,⁷ z toho důvodu nebyli autoři nuceni vytvářet větší přesahy, aby zachytili kontext a trendy předchozího vývoje. Případného zájemce je tak možné na výsledky tohoto výzkumu odkázat. Vlastní jádro textu představuje oblast protektorátu⁸ Čechy a Morava. Autoři však nechťeli resignovat ani na oblasti vpředvečer druhé světové války oddělené (pohraniční oblasti českých zemí, Slovensko) a nebylo možné vynechat ani kontext říše⁹. Je sice pravdou, že díky tomuto obsahovému rozšíření poněkud nabobtnal i vlastní text, současně je však možno poukázat, že se podařilo vývoj cestovního ruchu v protektorátu představit nejen v širším kontextu, ale zasadit i do plánů říšských orgánů. Cestovní ruch, ačkoli patřil formálně do autonomních kompetencí protektorátu, byl říší nejen sledován, ale i usměrňován.

Při strukturování monografie autoři vycházeli ze základního koncepčního přístupu k cestovnímu ruchu. V rámci první kapitoly sledovali organizační strukturu, jak se projevovaly státoprávní změny na oblast cestovního ruchu, jakým způsobem organizační struktura platná v říši ovlivňovala protektorátní přístupy apod. V rámci této kapitoly po obecném nastínění situace v říši je postupně představena politika cestovního ruchu v odstoupeném pohraničí, kde se recepce říšské úpravy projevila nejdříve, v protektorátu a následně na Slovensku.

Druhá kapitola je věnována rozvoji předpokladů pro účast a rozvoj cestovního ruchu. Vedle klasického sledování nezbytné kategorie volného času a administrativní náročnosti bylo nutné přistoupit i k dalším tématům, která jsou specifická pro cestovní ruch v prostředí ovládaném nacistickou

3 V citacích dokumentů autoři respektovali původní pravopis.

4 W. Benz, *Typologie*, s. 19. Podobně označil protektorát H. Umbreit (*Zur Organisation der Besatzungsherrschaft*, in: J. Houwink ten Cate - G. Otto (edd.), *Das organisierte Chaos. „Ämterdarwinismus“ und „Gesinnungsethik“*. Determinanten nationalsozialistischer Besatzungsherrschaft, Berlin 1999, s. 19.

5 W. Benz, *Typologie*, s. 15.

6 H. U. Thamer, *Monokratie - Polykratie*. Historiographischer Überblick über eine kontroverse Debatte, in: J. Houwink ten Cate - G. Otto (edd.), *Das organisierte Chaos*, s. 33.

7 J. Štemberk, *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*, Pelhřimov-Praha 2009.

8 Píšeme s malým písmenem, pokud se nejedná o citát.

9 Píšeme s malým písmenem, pokud se nejedná o citát.

ideologií a pro válečnou dobu. V důsledku nacistické ideologie byly postupně z cestovního ruchu vyčleňovány určité skupiny obyvatelstva (zvl. Židé). Válečná doba si vynutila omezující opatření a zákazy návštěv určitých míst a celkovou snahu cestovní ruch omezit, aby příliš nezatěžoval řízené válečné hospodářství. Jistým doplňkem této kapitoly se stala část věnovaná ochraně přírody a krajiny, která se i ve válečné době stávala důležitou.

Následující dvě kapitoly se věnují základním službám, tedy stravování a dopravě. Pro cestovní ruch je důležitá infrastruktura v podobě dopravy a stravovacích a ubytovacích služeb. Fungující doprava představuje jednu ze základních podmínek rozvoje cestovního ruchu. V meziválečném období nabýval na významu automobilismus, který citelně konkuroval železnici. Vypuknutí druhé světové války v září 1939 mělo za následek zavedení přidělového systému pohonných hmot a povolení k jízdě, která měla zamezit používání automobilů k výletům. Jak však vyplývá z dobových motoristických časopisů, tento záměr se plně nepodařil, neboť před výletními restauracemi a na turistických místech stávaly i ve válečných letech automobily. Zájem státních drah o turisty také s vypuknutím války neochladl. Je zajímavé sledovat, jak se vyvíjela politika turistických slev, které zůstávaly v prvních letech zachovány. Omezení v železniční dopravě přicházejí až v roce 1941, přesto si po celou dobu války zachová relativně plnou provozuschopnost a přes nejruznější zákazy a doporučení slouží potřebám turistů. Jízdní řád ovlivňovala situace na frontě, dostatek lokomotivního a vozového parku, uhlí a dalších provozních kapalin a sjízdnost tratí. Složitější situace a citelných zásahů se dočkala oblast stravovacích a ubytovacích služeb. Na jedné straně je možné zmínit provedení kategorizace, o které se po valnou část meziválečného období jen hovořilo. Na druhé straně zavedení přidělového systému a zvýšená evidence pohybu osob přinesly nemalé komplikace.

Cestovní ruch se rozpadá do dvou základních forem – mezinárodního a domácího cestovního ruchu, v rámci mezinárodního můžeme sledovat výjezdový a příjezdový cestovní ruch. Cestovní ruch je zkoumán ve sledovaném období z pohledu těchto forem, z nichž každá se ve sledovaném období vyvíjela odlišně.

Základem pro obyvatelstvo protektorátu se stal domácí cestovní ruch, kterému je věnována samostatná kapitola. Její struktura vychází z forem domácího cestovního ruchu a snaží se tyto formy v průběhu okupačních let sledovat. V rámci protektorátu se turistické destinace jednak neměnily (turistické oblasti ještě z meziválečného období přírodní a kulturní pamětihodnosti v okolí větších měst či vzdálenějších oblastí – hory, lesy, jeskyně, lázně), jednak nabývaly na významu z hlediska vlasteneckého, ať již „podporovaného“ či spontánního (lokality spojené s minulostí, poutní místa). Prosazoval se organizovaný cestovní ruch, zejména podniková dovolená do rekreačních objektů (Odkaz Reinharda Heydricha, Radost ze života). Současně se rozšiřo-

val počet míst a oblastí, které nebylo možné navštívit (Sedlčansko, Vyškovsko atd.).

Mezinárodní cestovní ruch je sledován primárně z pohledu protektorátu, vše za hranicí protektorátu mělo pro běžného českého turistu již podobu „zahraníčí“, které nebylo volně dostupné. Výjezdový cestovní ruch byl sledován z pohledu českých občanů s přesahy k obyvatelům tzv. Sudet a Slovenska. Tento pohled umožnil jistou míru komparace, jak se z pohledu cestovního ruchu žilo jednotlivým obyvatelům někdejšího společného státu. Z dosavadních zjištění vyplývá, že sama okupace českých zemí sice výjezdový cestovní ruch výrazně omezila, ale nezastavila. Zdá se, že tou hlavní překážkou bylo teprve vypuknutí vlastní války, tedy německá expanze.

Válka také citelně ovlivnila příjezdový cestovní ruch. Již v meziválečném období byl československý cestovní ruch (zvláště český) v podstatné míře odkázán na německé a rakouské turisty. Události let 1938 a 1939 tuto závislost ještě dále podpořily. V souvislosti s vypuknutím války, která stále více nabývala celoevropský rámec, se proměňovala i struktura příjíždějících „turistů“. Zvýšil se podíl osob, které přijížděly z Německa sužovaného spojeneckým bombardováním do „klidu“ protektorátu (erweiterte Kinderlandverschickung, KLV).¹⁰ Jednalo se zvláště o německé děti zejména z průmyslových center. Další skupinu představovali ranění němečtí vojáci, kteří přijížděli na rekonvalescenci a rodinní příslušníci říšských Němců, působících na území protektorátu. Pro tyto účely byly zabírány chaty a rekreační střediska různých spolků, ale také hotely či lázeňské domy.

BIBLIOGRAFICKO-METODOLOGICKÁ POZNÁMKA

K výzkumu z hlediska cestovního ruchu lze přistupovat z několika rovin, resp. úhlů pohledu. Každý z těchto úhlů by si jistě zasluhoval pozornost. Tato problematika nebyla dosud v československé, české, ani zahraniční (německé) literatuře reflektována, případně jen z některých úhlů pohledu. Již zpracované problematice (např. erweiterte Kinderlandverschickung,¹¹

10 Srv. R. Šustrová, Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940–1945, Praha 2012; táž, Projekt Erweiterte Kinderlandverschickung v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1940–1945, rig. práce, FF UK, Praha 2010; táž, Pro výcvik a ochranu německých dětí! Zřízení táborů KLV na území Protektorátu Čechy a Morava. STUDIE securitas imperii, 2014, sv. 24, čís. 1, s. 200–225; pro oblast Sudetské župy M. Veselý, Sudetská župa jako protiletický kryt Říše 1939–1945?, Ústí nad Labem 2011; nejnověji F. W. Teuteberg – H. J. Teuteberg, Alltagsleben eines niedersächsischen Bauernsohnes vom späten Kaiserreich zur frühen Bundesrepublik, Cloppenberg 2014.

11 R. Šustrová, Pod ochranou protektorátu; G. Kock, „Der Führer sorgt für unsere Kinder...“: Die Kinderlandverschickung im Zweiten Weltkrieg, Paderborn u. a. 1997.

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě¹², ozdravné pobyty v rámci Heydrichova odkazu¹³) jsme se věnovali jen okrajově s ohledem na kontext a její zpracování či z hlediska rozšíření dosavadních znalostí.

V práci jsme neopomněli legislativní rámec cestovního ruchu, tedy komplex počínaje výnosy A. Hitlera, publikovaných zákonů a říšských vládních nařízení, nařízení příslušných říšských ministerstev, přes nařízení říšského protektora a jeho úřadu, protektorátní legislativu, včetně směrnic, oběžníků a nařízení *Ústředního svazu pro cizinecký ruch* a jemu podléhajících hospodářských a odborných skupin a odborů konče.

Pro legislativní oblast nejen druhé republiky, ale i pro protektorát měl klíčový význam Zmocňovací zákon – Ústavní zákon zo dňa 15. decembra 1938 o zmocnení ku zmenám ústavnej listiny a ústavných zákonov republiky Česko-Slovenskej a o mimoriadnej moci nariadení č. 330/1938 Sb. z. a n. Článek II. totiž umožňoval podstatné zásahy do hospodářské struktury v nejširším měřítku. Na tento zákon, resp. článek se odvolávala nařízení po celé období protektorátu, ačkoliv byl původně fixován na dva roky (č. II, odst. 1).

Z hlediska právně-legislativního pohledu administrativní limity v cestovním ruchu ovlivňovaly v rozhodující míře Hitlerovy osobní výnosy/nařízení s platností zákona, vládní nařízení, ministerské vyhlášky (Sbírka zákonů a nařízení), nařízení protektora (Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren/Věstník nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren opírající se často o říšské zákony a nařízení), v Úředním věstníku/listě publikované vyhlášky, směrnice, oběžníky, a to jak protektorátních ministrů a ministerstev, centrálních úřadů, tak jednotlivých korporátních ústředních svazů (zejména pro cestovní ruch) a hospodářských skupin (lázeňských a hostinských). Uvedené typy měly široký záběr, od omezení vydávání cestovních dokladů (pasů, víz, propustek – Durchlaßschein, propustek do válečných zón – Passierschein), přes limitaci délky a výběru dovolené na zotavenou pro jednotlivé pracovní a zaměstnanecké kategorie a možnosti využívat ten který typ dopravního prostředku, až ke stravovacím a ubytovacím kapacitám. Celkem bylo v období 1939–1945 vydáno několik set zákonů, nařízení a dalších typů pro uvedené oblasti.

Problematika historie cestovního ruchu se do zorného úhlu českých historiků dostala až v posledním desetiletí. Pozornosti se zatím těšilo zvláště

12 J. Špringl, Protektorátní vzor mladého člověka, Soudobé dějiny, 2004, roč. 11, č. 1–2, s. 154–177; týž, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, dipl. práce, FF UK, Praha 2003; P. Nezdařil, Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů, rig. práce, FF UK, Praha 2010.

13 J. Pokorný, Dovolena s Heydrichem, Soudobé dějiny, 2013, roč. 21, č. 3, s. 364–381; A. Čornejová, Dovolena s poukazem; táž, Odborové rekreace v Československu v 50. a 60. letech 20. století, rig. práce, PedF UK, Praha 2001.

meziválečné období¹⁴ a v posledním roce i období po druhé světové válce¹⁵. Období druhé Česko-Slovenské republiky, existence protektorátu Čechy a Morava i vývoj v odstoupeném pohraničí (tzv. Sudetech) stálo dosud v pozadí badatelského zájmu. Tento stav může být dán do jisté míry i představou, že doba válečných příprav a samotné války cestování nepřála a společnost měla jiné zájmy a aktivity než volnočasové cestování. Z nemnohých příspěvků věnovaných cestovnímu ruchu v době okupace českých zemí je možno uvést Jana Štemberka¹⁶ a Alžbětu Čornejovou¹⁷; administrativní náležitosti přeshraničního cestování jsou zachyceny v publikacích Jana Rychlíka¹⁸ a Petra Karlíčka¹⁹; vývoj na Slovensku zachycuje Ján Oriška,²⁰ Jana Piteková²¹ a v poslední době se mu věnuje i Miroslav Sabol.²²

Ze zahraničních prací o nacistickém Německu zmiňme Kristin Semmens, jejíž práce postihuje oblast cestovního ruchu i za války,²³ či Susanne

14 GAČR 409/07/P463 „Limity a možnosti cestovního ruchu v meziválečném Československu“ (Jan Štemberk).

15 GAČR 15-081082S „Malé a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989)“ (Pavel Mücke). P. Mücke, Cestování a cestovní ruch v Československu mezi lety 1945–1989 pohledem české historiografie soudobých dějin, *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy* 19. a 20. století / Centre. Journal for Interdisciplinary Studies of Central Europe in the 19th and 20th Centuries, 2013, roč. 5, č. 1, s. 103–128; týž, Šťastnou cestu ...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989), Pelhřimov 2017; J. Štemberk, Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968, Pelhřimov 2017.

16 J. Štemberk, Česká turistika jako možnost úniku před protektorátní realitou, in: J. Tauchen – K. Schelle (edd.), *Období nesvobody*, Ostrava 2014, s. 236–248.

17 A. Čornejová, Dovolená s poukazem. Odborové rekreace v Československu 1948–1968, Praha 2014, IV. kapitola Malý exkurs od neblahé minulosti: Heydrichova rekreační akce, s. 57–61.

18 J. Rychlík, Cestování do ciziny v Habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989, Praha 2007; týž, Cestovní styk mezi Hodonínem a Břeclavskem v letech 1938–1945, *Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka*, 1988, roč. 24, č. 6, s. 4–5; týž, Cestovní styk mezi Slovenskem a Moravou v letech 1939–1945, *Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka*, 1987, roč. 23, č. 1 (1987), s. 6–7; týž, Hraniční režim mezi Protektorátem Čechy a Morava a Slovenskem a proměny v moravsko-slovenském pohraničí v letech 1939–1945, in: V. Goněc – R. Holec (edd.), *Viditelná i skrytá... Česko(moravsko)-slovenská hranice v 20. století. Štúdie k česko-slovenským vzťahom a českým a slovenským dejinám. Česko-slovenská historická ročenka*, Skalica–Bratislava 2014, s. 39–55.

19 P. Karlíček, „Tvé cestování za Němkami do Říše je příliš průhledné a Tvůj výklad není vůbec podarený.“ Každodennost na česko-saské hranici v letech 1939–1949, in: I. Malý a kol., *Společnost a kultura v Českých zemích 1939–1949*, Praha 2013, s. 38–59.

20 J. Oriška, Vývoj cestovního ruchu na Slovensku do roku 1945, *Cestování včera a dnes / Tourism yesterday and today. Revue pro průvodce a pracovníky cestovního ruchu*, 2007, roč. 4, č. 3, s. 129–143.

21 J. Piteková, *Príspevok ku skúmaniu vývoja cestovního ruchu na Slovensku do roku 1945*, Banská Bystrica 1999.

22 M. Sabol, Cestovní ruch v období Slovenského štátu (1939–1945), příspěvek na konferenci *Sportování a cestování v Československu v letech 1938–1958*, Praha Národní muzeum 21.–22. 10. 2014; M. Sabol, *Revolúcia v priestorovej mobilite*, in: *Dva režimy jednej krajiny*. Bratislava 2017, s. 159–173.

23 K. Semmens, *Seeing Hitler's Germany. Tourism in the Third Reich*, Basingstoke 2005.

Appel²⁴, která zkoumá cestování v nacionálním socialismu. Kiran Klaus Patel a Sven Reichardt se věnovali sociálnímu inženýrství nacismu.²⁵ Naopak Oliver Lubrich²⁶ vydal zprávy cizinců o pohledu na nacistické Německo. Z německých prací věnovaných nacistické organizaci zaměřené na dovolenou a volný čas *Kraft durch Freude* uvedme alespoň Wolfharda Buchholze.²⁷ Andreas Reisne²⁸ pojednal přehledně vývoj cestovních dokumentů od středověku dodnes. Obecně k dějinám cestovního ruchu lze zmínit práci Rüdigerha Hachtmanna.²⁹ Četnější jsou vzpomínky bývalých dětí a mládeže, odeslaných do „bezpečí“ protektorátu před spojeneckým bombardováním (Renate Bandur³⁰, Hans-Jürgen Teuteberg³¹, Margarette Dörr³²). K analýze protektorátu ze socioekonomického, kulturního a každodenního života přispěla řada autorů českých i zahraničních. Zmínme alepoň Dagmar Magincovou,³³ Detlefa Brandese³⁴ a Volkera Mohna.³⁵

S ohledem na současný stav zpracovanosti se autoři museli opřít o pramenný, zvláště archivní materiál. Zpracování uvedené problematiky naráží na zachovalost, dostupnost či roztržitost nepublikovaných archivních dokumentů. Z relevantního fondu Ústřední svaz pro cizinecký ruch v Čechách a na Moravě se zachoval jeden jediný karton. O mnoho lepší nebyla situace ani u dalších archivních fondů ústředních orgánů, které se dochovaly. Velká torzovitost je zřejmá v případě fondu Hospodářská skupina hostinských živností (NA Praha), stejně jako fondu Ministerstva lidové osvěty, do jehož kompetence od roku 1942 cestovní ruch patřil.

Fragmentovitost materiálů centrálních institucí a také snaha zachytit regionální specifika vývoje cestovního ruchu byla důvodem pro široký archivní

24 S. Appel, *Reisen im Nationalsozialismus. Eine historische Untersuchung*, Baden-Baden 1999.

25 K. K. Patel – S. Reichardt, *The Dark Side of Transnationalism Social Engineering and Nazism*, *Journal of Contemporary History*, 2016, vol. 51, s. 3–21.

26 O. Lubrich (ed.), *Reisen ins Reich 1933–1945. Ausländische Autoren berichten aus Deutschland*, München 2009.

27 W. Buchholz, *Die nationalsozialistische Gemeinschaft „Kraft durch Freude“. Freizeitgestaltung und Arbeiterschaft im Dritten Reich. Inaugural-Diss. Universität zu München* 1976.

28 A. Reisne, *Der Passexpedient. Geschichte der Reisepässe und Ausweisdokumente – vom Mittelalter bis zum Personalausweis im Scheckkartenformat*, Baden-Baden 2012.

29 R. Hachtmann, *Tourismus-Geschichte*, Göttingen 2007.

30 R. Bandur, *Von Berlin in das Sudetenland. Meine KLV-Lagerzeit von 1944–1945. Dokumente und Berichte zur Erweiterten Kinderlandverschickung 1940–1945*, Bochum 2006.

31 F. W. Teuteberg – H. J. Teuteberg, *Alltagsleben eines niedersächsischen Bauernsohnes vom späten Kaiserreich zur frühen Bundesrepublik*, Cloppenburg 2014.

32 M. Dörr, *Wer die Zeit nicht miterlebt hat... Frauenerfahrungen im Zweiten Weltkrieg und in den Jahren danach. Bd. 3. Das Verhältnis zum Nationalsozialismus und zum Krieg*, Frankfurt-New York 1998.

33 D. Magincová (ed.), *O protektorátu v sociokulturních souvislostech*, Červený Kostelec 2011.

34 D. Brandes, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II.*, München-Wien 1975; týž, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999.

35 V. Mohn, *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*, Essen 2014.

výzkum provedený v regionech, který se zaměřoval na fondy regionálních správních institucí (měst, okresů), regionálních poboček Ústředního svazu pro cizinecký ruch, jeho Hospodářské skupiny hostinských živností, a na fondy odborů Klubu československých/českých turistů.

Další badatelskou výzvou bylo zpracování vývoje cestovního ruchu v odstoupeném pohraničí. Dílčí problém představovalo to, že v rámci nacistické říše bylo toto území rozděleno do čtyř celků. Největší část se stala součástí *Sudetské župy* (Reichsgau Sudetenland). Pro tuto oblast se jevil stěžejní výzkum v litoměřickém státním oblastním archivu, kde je zachován archivní fond sudetského zemského cizineckého svazu.³⁶ Ukázalo se však, že tento fond sestává pouze z fotoarchivu a spisový materiál zcela chybí. Další důležitý fond Říšské místodržitelství není zpracován. Výzkum tak bylo nutné doplnit o fondy úřadů vládních prezidentů (SOA Litoměřice, ZA Opava) a dále též o fondy nižších správních jednotek „landrátů“. Zde autoři vytypovali rozsáhlé zachované fondy v jednotlivých okresních archivech, do kterých podnikli několik sond. Touto metodou se podařilo zkompletovat téměř souvislou řadu oběžníků s pokyny a návody, které sudetský cizinecký svaz ve sledovaném období vydával.

Obdobný postup autoři zvolili i ve vztahu k dalším oblastem odstoupeného pohraničí. Vždy se jednalo o sondu do ústředního archivu dané země (Horní a Dolní Rakousy, Bavorsko), v nichž však nikde nebyl zachován samostatný fond příslušného zemského cizineckého svazu, doplněnou sondami do jednotlivých landrátů uložených v příslušných českých a moravských archivech (SOKA Klatovy, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Znojmo, Břeclav).

Situace na Slovensku byla mapována na základě pramenů uložených ve Slovenském národním archivu v Bratislavě.

Monografie využívá fondů uložených v Národním archivu v Praze³⁷, Moravského zemského archivu v Brně³⁸, státních oblastních archivů (Litoměřice, Praha, Třeboň, Zámorsk), státních okresních archivů (Benešov, České Budějovice, Český Krumlov, Děčín, Cheb, Jičín, Jindřichův Hradec, Karviná, Olomouc, Opava, Písek, Trutnov), Archivu bezpečnostních složek v Praze, Archivu hlavního města Prahy, Archivu Pražského hradu, Archivu města Brna, Archivu města Ústí nad Labem, Všeodborového archivu v Praze, dále fondů Spolkového archivu v Berlíně (NS 5-VI), Historického archivu turismu v Berlíně, Saského státního archivu v Drážďanech, Bavorského hlavního státního archivu v Mnichově, Rakouského státního archivu ve Vídni, Hornora-

36 Státní oblastní archiv Litoměřice (dále jen SOA Litoměřice), f. Zemský svaz pro cizinecký ruch Sudety.

37 Fondy: Předsednictvo ministerské rady (PMR), Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (MPOŽ), Ministerstvo hospodářství a práce (MHP), Úřad říšského protektora (ÚŘP), Ministerstvo zahraničních věcí - Výstřižkový archiv (MZV-VA).

38 Fond Zemský prezident - správa z příkazu říše B 252.

kouského zemského archivu v Linci, Archivu města Linec, Dolnorakouského zemského archivu ve Sv. Hypolitu, Slovenského národního archivu v Bratislavě a dalších archivů, dobové odborné literatury a současné literatury vztahující se ke zkoumanému období.³⁹

Kromě říšských institucí působících v protektorátu (Úřad říšského protektora, Německý státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu), byly využity fondy dalších ústředních institucí (Předsednictvo ministerské rady, Nejvyšší úřad cenový, protektorátní ministerstva), dále fondy vybraných organizací (Národní souručenství, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Klub československých turistů, Československá obec turistická). V českých oblastních a okresních archivech jsme analyzovali činnost landrátů a oberlandrátů, spolků, případně jejich místních poboček, fondy hospodářských a odborných skupin a odborů v regionech. V zahraničních archivech jsme se soustředili na fondy říšských, státních a regionálních institucí v německých (Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, Deutsche Arbeitsfront, říšská ministerstva), rakouských (Archiv der Republik, Fremdenverkehr) a slovenských (Snem Slovenskej republiky, Úřad predsedníctva vlády, ministerstva) ústředních archivech i archivech zemských. Volba archivů spočívala ve významu, tedy nadřazené funkci vůči protektorátu, stejně jako v oblastech sousedících s protektorátem. Uvedenými archivy a fondy se problematika cestovního ruchu nevyčerpala a bude možné v ní pokračovat. Výzkum tedy nekončí...

Předložená monografie vznikla v rámci projektu GAČR č. 16-07164S „Pod dohledem třetí říše. Cestovní ruch v letech 1939 až 1945“. Poděkování patří Grantové agentuře České republiky, vedení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v čele s děkanem doc. PhDr. Michalem Pullmannem, Ph.D., Mgr. Haně Sobotkové (FF UK), všem zaměstnancům navštívených archivů u nás i v zahraničí, stejně tak knihovnám a jejich zaměstnancům, jmenovitě dále Mgr. Davidu Hubenému, Ph.D. (Národní archiv), PhDr. Ludovítu Hallonovi, DrSc., a PhDr. Miroslavu Sabolovi, PhD. (oba SAV Bratislava), Bc. Tereze Konečné za zprostředkování materiálů z Archivu Pražského hradu, Mgr. Janě Yasin, stejně jako oponentům doc. PhDr. Lukáši Novotnému, Ph.D. (ZČU FF), a prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. (FF UK). Současně děkujeme Nakladatelství Karolinum za vstřícnost.

39 J. Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha 2007; J. Štemberk, *K organizaci a činnosti Ústředního svazu pro cizinecký ruch*, in: J. Štemberk – M. Manová a kol. *Historie a cestovní ruch – perspektivní a podnětné spojení: pocta profesoru Vratislavu Čapkovi k 85. narozeninám*, Praha 2008, s. 277–290.